

JURNALİSTİKA

DRAM ƏSƏRLƏRİNİN REDAKTƏSİ

U.H.CANIYEVA

Bakı Dövlət Universiteti

Bütün ədəbi əsərlərin, eləcə də dram əsərlərinin işlənilməsi zamanı nəşriyyat redaktorundan xüsusilə diqqətli olmaq tələb edilir. Çünki belə mətnlərin quruluşu, onlarda durğu işarələrinin qoyulması qaydaları olduqca mürəkkəbdir. Burada numerasiya rubrikalarından tutmuş əsərlərin iştirakçılarının siyahısınadək, replikalardan əvvəl verilmiş iştirakçıların adlarına, remarkalara və replikalardək olan işlənilmə prosesləri aiddir.

Dram – bədii ədəbiyyatın əsas növlərindən biridir. Geniş mənada iştirakçıların danışıq formasında yazılmış, müəllifin nitqi olmayan bütün ədəbi əsərlərə dram deyilir (1,54).

Dram əsərlərinin özünəməxsusluğundan pyesin konflikt xüsusiyyətləri və dil sistemi olduqca asılıdır. Belə bir qanunauyğunluq pyesin redaktə prosesi zamanı xüsusilə vacibdir.

Dram əsərlərinin əlyazmasını qiymətləndirərkən nəşriyyat redaktoru ilk növbədə oradakı konfliktin real, yaxud xəyali olduğunu, yəni əsərdəki hadisələrin baş vermiş həyati hadisələr, ictimai əhəmiyyət daşıyan və qarşıdurmalar yaradan olduğunu, yoxsa ki, müəllif təxəyyülünün məhsulu kimi təqdim edilməsini aydınlaşdırmalıdır. Redaktor işinin digər bir mühüm aspekti əsərdə xüsusi əhəmiyyət daşıyan dialoq-monoloq nitqinin analizi və qiymətləndirilməsidir (5, 334-335).

Nəşriyyat redaktoru dram əsərləri üzərində işləyərkən diqqət yetirdiyi əsas məqamlardan biri də pyeslərin adları ilə məzmunları arasında tam uyğunluğun olmasıdır. Professor Y.M.Seyidov C.Cabbarlının pyeslərinin remarkalarını tədqiq edərkən dramaturqun əsərlərinə ad seçərkən ciddi yaradıcılıq işi aparmasını xüsusi vurğulamışdır. Müəllif C.Cabbarlının «Vəfalı Səriyyə, yaxud göz yaşı içində gülüş» pyesinin ad seçimi üzərində dayanmış, adla məzmunun vəhdətini geniş şərh etmişdir (4, 5).

Dram əsərləri sabit elementləri özündə əks etdirən olduqca mürəkkəb bir mətn təqdim edir. Bu elementlər iştirakçı şəxslərin adları, replikalar, rubrikalar, remarkalardan ibarətdir. İştirakçı şəxslərin adları dram əsərinin əvvəlindən sonuna kimi eyni şriftlə göstərilir, lakin formaca dəyişikliyə uğraması mümkündür: siyahıda ad, soyad və atanın adı tam şəkildə verilsə də, mətnə qısaldılmış da təqdim oluna bilər.

Replika dram əsərləri iştirakçılarının nitqidir. O həmçinin dialoq nitqinin struktur vahididir. Dialoq replikalar toplusudur. Dialoq nitqi xüsusi tərzdə nizamlanmış replikalar silsiləsidir (1,147; 2, 225).

Dramatik personajların şifahi «mübahisələr»i zamanı onların xarakterinin daha qabarıq verilməsi üçün replikalar aydın şəkildə fərdiləşdirilməlidir. Dram əsərlərinin nəşriyyat redaktoru nəinki replikaların fikrən aydınlığına, həmçinin onların ifadəliliyinə də diqqət yetirməlidir. Bu mənada Azərbaycan ədəbiyyatına layiqli dram əsərləri irsini qoymuş Mirzə Fətəli Axundov, Səməd Vurğun, Səbit Rəhman, İlyas Əfəndiyev və digər yazarlar pyeslərinin dilinə xüsusi diqqət yetirmiş, iştirakçı şəxslərin psixoloji xüsusiyyətlərini əks etdirmək üçün söz və söz birləşmələrindən ibarət olan ifadələri düzgün seçə bilmişlər.

Dram əsərlərinin dili üzərində işləyərəkən redaktor replikaların «rəvanlaşdırılmasına» can atmamalıdır.

Replikaların işlənilməsi zamanı qrafik və mətn uyğunluğuna dair əsas tələblərdən biri sözlər və onların yazılış formalarının vahid şəkildə olmasıdır. Məsələn, hər hansı bir pyesdə pərdə və şəkillərin təqdimatı belə olmalıdır:

Birinci pərdə

Birinci şəkil

İkinci şəkil...

və yaxud

I pərdə

I şəkil

II şəkil...

Əgər

Pərdə birinci

Şəkil birinci

Şəkil ikinci ...

və ya

Pərdə I

Şəkil I

Şəkil II...

yazılırsa, doğru olmaz.

Numerasiya rubrikalarında da, başqa rubrikalarda olduğu kimi, heç bir durğu işarəsi qoyulmur.

Replikaları ifa edən iştirakçı şəxslərin adları istər tək şəxs olsun, istərsə də şəxslər kollektivi, hamısı vahid bir siyahıda yeni sətirdən yazılmalıdır.

FƏRHAD VƏ ŞİRİN **5 pərdəli 20 şəkilli dram**

İştirak edənlər

F ə r h a d - məşhur Azərbaycan heykəltəraşı

X o s r o v - İran hökmdarı

M ə h i n B a n u - Azərbaycan hökmdarı

Ş i r i n - Məhin Banunun qızı, Fərhadın sevgilisi... (6, 136).

Əsərdə danışmayan, yalnız hərəkət edən iştirakçı şəxslərin adları əsas siyahıdan sonra yeni sətirdən biri digərinin ardınca verilir.

Ə s g ə r l ə r , k ə n d l i l ə r , ə y a n l a r , q ı z l a r v ə b a ş - q a l a r ı (6, 136).

Yuxarıda göstəriləyi kimi, iştirakçı şəxslərin adları, soyadları, atalarının adları seyrək (ara verilmə ilə), yaxud yarımqara şriftlə ayrılmalıdır.

Siyahıdan (iştirakçı şəxslərin təqdimindən) sonra əgər müəllifin xüsusi qeydi yoxdursa, iki nöqtə (:) qoyulmamalıdır. Əgər iştirakçının adı ilə yanaşı siyahıda onun xüsusi təqdimatı verilsə, bu halda onları biri-birindən ayırmaq üçün aralarında vergül qoyulur.

Əgər iştirakçı şəxsin adından sonra heç bir izahat verilmirsə, yalnız iştirakçının yaşı göstərilirsə, onların arasında vergül və ya tire qoyulur.

İştirakçı şəxsin adından və onu xarakterizə edən mətndən sonra nöqtə qoyulur.

İ b r a h i m x a n. Vətən borcu, vətən şərəfi o qədər böyük, o qədər müqəddəs bir hissədir ki, ona əmr etmək olmaz. O gərək insanın öz qəlbindən gəlsin.(7,293).

İştirakçı şəxs və onu xarakterizə edən mətndən sonra nöqtə qoyulur. Replikalardan əvvəl verilən iştirakçı şəxsin adının şifahi forması bir çox hallarda siyahıdan fərqli verilir. Məsələn, siyahıda iştirakçı şəxsin adı, soyadı, atasının adı verilsə, replikadan əvvəl ya adı, ya soyadı verilir.

Müəllif tərəfindən iştirakçı şəxsin adının forması bir qayda olaraq bütün dram əsərləri üçün vahid şəkildə olmalıdır.

İştirakçı şəxslərin adlarının qrafik tərtibatı üçün şriftlər ya seyrək, ya kursiv, ya da yarımqara, yaxud da kapitellə* verilir.

Nəsrə yazılmış dram əsərlərində iştirakçı şəxslərin adları, adətən, mötərizəyə alınmış remarkalardan əvvəl verilir və sonda nöqtə qoyulur.

X u r ş i d b a n u (*qəsdən*). Bəlkə siz İrandan göndərilmiş bir cüssünüz... Bəlkə həbsdən qaçmış bir canisiniz?

S e y i d H ü s e y n (*yalnız indi Xurşidbanuya kəskin bir cəsarətlə baxaraq*). Mən namuslu bir adamam, Banu bəyim! Mən Sizə yalan ərz etməmişəm!

Nəzmlə (şeyrlə) yazılmış dram əsərlərində iştirakçı şəxslərin adları yeni sətirdən, sonda nöqtə qoyulmamaqla verilir. Lakin nəsrə yazılmış dram əsərlərindən fərqli olaraq burada müxtəlif cür düzüm mümkündür.

QACAR (*öz-özünə*)

Nə deyim, nə deyim tale deyənə?
Könlüm ayrılmayır zənimandan,
Gözlərim doymayır insan qanından

(*Xəstə kimi özündən şübhələnərək.*)

Bu nədir, canımda üşütmələr var?
Aha... nə dərinlik bu uçurumlar?...
Gözlərim qaralır... aman... ölürəm!..

* Boyca sətiri hərflərə, görünüşcə baş hərflərə oxşayan mətbəə şrifti

Ha... ha... ha... Bu nədir? Yoxsa gülürəm?
Günahsız qanlarmı gözümə durur?
(*Özünün nəbzini tutaraq.*)

Yox, yox! Hələ qəlbim qaydayla vurur,
Xeyr, ölməmişəm, hələlik sağam,
İndi mən ölümə çarpışacağam! (6, 107).

Təkrar olunan replikaların əvvəlində iştirakçı şəxsin adı təkrarlanmır.

H ə s ə n z a d ə (böyük bir nədamət hissi ilə). Nə üçün olmur? Bəzən ən ağıllı adamlar belə, ən axmaq sözlər danışa bilirlər... (*Nərgilə göz-ləri onda olduğu halda «yox» mənasında ağır-ağır başını bulayır və Həsənzadəyə elə baxır ki, elə bil onun ağarmış saçlarını, gözünün ətrafında qırıqları yalnız indii görür. Elə bil ki, Həsənzadə onun nəzərləri altında saniyə-saniyə qocalır.*) Min dəfə üzr istəyirəm. Mən sadəcə olaraq ehtiyatsızlıq elədim (7,103).

Remarkalar dramatik əsərdə iştirakçı şəxslərin zahiri görkəmi, yaşı səhnəyə gəlməsi və getməsi, davranışı, hissləri, hərəkətləri, tələffüzü, səhnədəki vəziyyət və s. haqqında müəllifin verdiyi izahatdır. Onlar əksər hallarda mötərizə içərisində verilir (1,147).

Əgər epik əsərdə hər bir ifadəni həm müəllifin dilindən. Həm iştirakçıların dilindən vermək mümkündürsə, dram əsərlərində dil vahidini iştirakçı şəxslərin replikaları ilə verilir, remarkalara mətnin cüzi bir hissəsi ayrılır və mətnin şriftindən fərqli təqdim olunur.

Remarkalar müxtəlif növ olur. Bəzi remarkalar iştirakçı şəxslərin sadalanmasını bildirir, digərləri dekorasiyaları, hadisənin baş verdiyi məkan, şəraiti, interyeri, təbiət təsvirini, bir başqa remarka isə əsər qəhrəmanlarının hal və hərəkətini, onların psixoloji vəziyyətini təqdim edir.

Dramatik əsərlərin əsas xüsusiyyəti odur ki, onlar səhnə üçün nəzərdə tutulmuşlar. Dram əsərlərinin ikili xarakteri (eyni zamanda həm ədəbi, həm də səhnə əsəri olmaları) xüsusi redaktə tələb edir (5, 337).

Remarkalar xarici və daxili olurlar. Xarici remarkaların yığılı və punktuasiya tərtibatı zamanı remarkaların mətni adətən keqllə verilir və nöqtə ilə tamamlanır. Bu mətnlər mötərizəyə alınmır. Remarkalar yeni sətirdən başlayır və sonu mətnin ardınca ortada verilir.

Beşinci şəkil

Xurşidbanunun malikanəsi. Hələ səhnə qaranlıq ikən Xurşidbanunun şənine şən alqışlar eşidilir: «Sağ olsun Banu bəyim! Şairəyə uzun ömür!». *X u r ş i d b a n u, M i r z ə R u h u l l a h, N ə v v a b, S e y i d H ü s e y n, M a m a y ı, T e r V a h a n* və bir neçə başqa əyanın müşayiətilə səhnəyə daxil olur (7, 200).

Daxili remarkalar istər replikalarla mənə münasibətlərinə görə, istərsə də formal əlaqələrinə görə maraqlı xüsusiyyətlərə malikdir, söz əhatələri, quruluşları cəhətdən də müxtəlifdir. Müəllif fikrini «Ev tərbiyəsinin bir şəkli» pyesindəki daxili remarkaların təhlili ilə oxucuya aydınlaşdırır və qeyd edir ki, remarkaların formaları da, replikalarla

remarkaların mənə və qrammatik əlaqələri də müxtəlifdir. Bunların arasında qeyri-predikativi də var, predikativi də var; surətlərin hərəkətlərinin qaydasını, onların gedişini, gəlişini, danışq tərzini göstərən remarkalar var. Quruluşları belədir: bir leksik vahid, söz birləşməsi, cümlə (3, 10).

Xarici remarkalarla başlayan pərdə və ya şəkildə iştirakçı şəxslərin adlarının seyrək verilməsi qəbul olunmuşdur. Digər xarici remarkalarda yuxarıda verilən nümunədən də göründüyü kimi, yalnız səhnəyə gələn və yaxud səhnəni tərk edən iştirakçı şəxsin adı seyrək verilir.

N ə z a k ə t . Onu bil ki, ana üzünə ağ olanın qəbirdə də sümüyü od tutub yanar.

N ə z a k ə t çıxır. Pauza. **H ə s ə n z a d ə** gəlir (7, 86).

Cəm halda olan iştirakçılar birlikdə ayrılır. İştirakçı şəxslərin adlarını əvəz edən əvəzlilər ayrılır, mətnin yığıldığı şriftlə təqdim olunur.

Daxili remarkaların qrafik və punktuasiya tərtibatı zamanı mətn böyük mötərizəyə alınır və kursivlə yığılır.

Replikalardan öncə gələn daxili remarkalar, əgər əsər nəsrə yazılıbsa, mətnə müvafiq yığılır. Nəzmlə (şeyrlə) yazıldıqda isə ya ada müvafiq, ya da ayrıca sətirdə verilir.

H ə s ə n z a d ə (*telefona*). Yaxşı, qoyun boşaltsınlar, mən də yarım saata gəlirəm (*Dəstəyi asır*) (7, 89).

Daxili remarkalar böyük hərflə başlayır və sonuna bağlanan mötərizədən əvvəl nöqtə qoyulur.

C a n i ş i n (*Xurşidbanunun ardınca baxaraq*). Ağıllı qızıdır (*Zarafatyana*) Knyaz, Siz nə vaxtacan subay gəzəcəksiniz? (6, 185).

Cümlə içərisində replika arasında verilən remarkalar kiçik hərflə yazılır və mötərizəyə alınır. Bu zaman açılan mötərizədən əvvəl durğu işarəsi qoyulmur. Durğu işarəsi əvvəlki replikaya aid olan hissədə, açılan mötərizədən əvvəl qoyulur.

S a r ı s a ç q ı z . Sən ki, bunun vəhşiliyini bilirsen... (*Davud vəhşi bir görünüş alaraq, dişlərini bir-birinə sürtüb qıncıdadır*) Oy, Dod... bədir... (*Telefona*) Qurtar! Sürprizin bağı çatladı (7, 81).

Replikalarda normalardan kənara çıxmalara tələffüzün xüsusiyyətinin (həmçinin düzgün olmayan) bildirilməsi üçün icazə verilir.

Replikalarda sayların yazılışı rəqəmlə deyil, hərflərlə həyata keçirilir.

Hərflərlə oxunan sözlər tələffüz olunduğu kimi yazılır.

Məsələn, sovikape (Sov.İKP), emdebe (MDB), bebeka (BBK) və s.

QEYDLƏR:

1. Ədəbiyyatşünaslıq terminləri lüğəti. Tərt. edəni Əziz Mirəhmədov. Bakı: Maarif, 1978. 200 s.
2. Adilov M.İ., Verdiyeva Z.N., Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri. Bakı: Maarif, 1989. 262 s.
3. Seyidov Y.M. N.Vəzirovun pyeslərinin remarkaları// jurn. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası № 4, 2001, 182s.
4. Seyidov Y.M. C.Cabbarlı pyeslərinin remarkaları// jurn. jurn. Bakı Universitetinin Xəbərləri. Humanitar elmlər seriyası № 4, 2006. 178s.

5. Редактирование отдельных видов литературы. Под ред. Н.М. Сикорского. М.: Книга, 1987. 398с.
6. Səməd Vurğun. Seçilmiş əsərləri. 5 cildə. IV cild. Bakı: Şərq-qərb, 2005. 400s.
7. İlyas Əfəndiyev. Seçilmiş əsərləri. 3 cildə. II cild. Bakı: Avrasiya press, 2005. 333s.

РЕДАКТИРОВАНИЕ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

У.Г.ДЖАНИЕВА

РЕЗЮМЕ

Автор статьи затрагивает вопросы, связанные редактированием драматических произведений. Воостряется внимание на реплики и ремарки, а также приводятся примеры из драматических произведений, написанных как в прозе, так и стихотворной форме.

EDITING OF THE DRAMA

U.Q.JANIYEVA

SUMMARY

The author touches upon questions dealing with editing of drama. A special attention is paid to a replica and a remark. There are also extracts from different plays written both in prose and in poetry.